

УДК 330.101(09)+658(09)

DOI: 10.18524/2413-9998/2018.2(39).144903

Е. А. Кузнєцов,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та інновацій,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: edkuznietsov@gmail.com

УПРАВЛІНСЬКІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ С. Ю. ВІТТЕ НА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються проблеми розвитку національної економіки та умови формування незалежності націй. Розглядаються основні проблеми теорії Ф. Ліста та їх дослідження С. Вітте. Звергається увага на важливість розвитку продуктивних сил суспільства, системи базових цінностей та розумової праці. Визначається місія політичної економії та її наукове та інтелектуальне майбутнє для стабільного розвитку цивілізованого суспільства. Пропонуються напрямки соціально-економічного розвитку українського суспільства.

Ключові слова: національна економіка, економічні школи, класична політична економія, реалістична (національна) школа економіки, націоналізм і космополітизм політичної економії, протекціонізм і свобода торгівлі, багатство нації, продуктивні сили суспільства, незалежність нації, механізм розвитку суспільства, економічні та управлінські важелі розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес ринкового реформування української економіки, більшою мірою, відрізняється «холостим ходом» і нескінченним розглядом різних програм в стилі «економічного романтизму». Одним з ефективних ліків, якщо воно на нас ще діє, виступає наш власний історичний досвід. Дуже важливо звернути увагу на події та наукові дослідження, які показують роль професіоналів у формуванні національної економіки, а також роздуми представників державного управління щодо реального розвитку суспільства.

У 2019 році виповнюється 170 років з дня народження видатного випускника Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (в ті часи Новоросійського Імператорського університету) Сергія Юліївича Вітте. Без сумніву, напередодні цієї дати, важливо звернутися до деяких економічних та управлінських поглядів цієї видатної людини, і зробити висновки щодо їх актуальності в сучасному розвитку українського суспільства. Сьогодні в університеті існує іменна стипендія

С. Вітте, яку отримують кращі студенти управлінських спеціальностей університету. Знаменно, що діяльність С. Вітте – видатного реформатора, що заслужив репутацію «російського Кольбера», відбувалася на межі XIX й XX століть. Але як схожі концептуально проблеми того періоду на наші сучасні – початку XXI століття. Можна тільки дивуватися, що ми вперто не вчимося як на своїх, так і на чужих помилках. Невже обмежена самодостатність і непрофесіоналізм стали єдиною долею нашої системи державного управління економікою? Невже ми як нація, володіючи, можливо, кращим в світі інтелектуальним потенціалом, приречені на економічне животіння? Та, нарешті, наскільки довговічною для нас є тенденція до поганого і нерезультативного управління? А оскільки такий стан управління відображає як в дзеркалі нас самих, то може бути це наш генотип управлінської поведінки? Можливо, відповіді на ці та інші питання допоможе нам розгляд економічних і управлінських поглядів С. Вітте на процес реформування національної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При написанні цієї статті автор спирався на роботи наступних вчених: С. Вітте [1; 6], Д. Колапс [3], А. Сміт [5], Ф. Ліста [6], Н. Фергюсон [7], Х. Чанг [8], К. Шваб [9].

Постановка завдання. Визначення та характеристика управлінських та економічних поглядів С. Ю. Вітте щодо визначення умов формування національної економіки, продуктивних сил суспільства, розуміння незалежності та багатства нації. Дослідження концепції національної економіки Ф. Ліста та оцінка цієї концепції С. Вітте. Сучасна актуалізація поглядів С. Вітте щодо проблем національного розвитку української економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фігура С. Вітте в політиці і економіці царської Росії складна і суперечлива, однак, він залишився в історії як людина рішучої волі і видатних організаторських здібностей, що сприяв піднесенню національних продуктивних сил і оздоровлення грошової системи країни. С. Вітте стояв також біля витоків створення російської економічної школи, значення якої для вироблення національної економічної політики не визначено і зараз.

Сергій Юлійович Вітте народився 17 червня (старого стилю) 1849 р. в Тифлісі. Після закінчення фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі в 1869 році він надходить на службу в управління Одеської залізниці, де пройшов шлях від помічника бухгалтера до керівника служби руху. Державна кар'єра С. Ю. Вітте почалася в 1888 році, коли він особисто став відомими імпера-

тору Олександрю III. Спочатку він очолює департамент залізничних справ в Міністерстві фінансів, а потім з лютого 1892 року – Міністерство шляхів сполучення. В серпня 1892 р. С. Ю. Вітте призначається Міністром фінансів. За 11 років роботи на цій посаді він перетворив це міністерство по суті справи в міністерство економіки, яке мало великі повноваження в здійсненні економічної політики. Тут було здійснено, можливо, головна справа його життя – грошова реформа 1895-1897 рр.. 17 жовтня 1905 р. С. Ю. Вітте стає першим в історії Росії головою Ради міністрів – постійно діючого урядового органу. Але вже 14 квітня 1906 г. Він звернувся до царя Миколи II з заявою про відставку, а 16 квітня отримує позитивну відповідь. Таким чином, один з головних ініціаторів створення єдиної і твердої державної влади на чолі з Радою міністрів, розробник Маніфесту 17 жовтня 1905 р. один з авторів конституційних реформ Росії протягом наступних 9 років був відсторонений від активної політичної діяльності. Хоча С. Ю. Вітте і продовжував залишатися членом Державної ради, більшу частину цього часу він провів за кордоном і в Росії повертався лише періодично. Перебуваючи у відставці, написав «Спогади» і переправив їх за кордон, побоюючись вилучення своєї праці. Після смерті від менінгіту в 1915 році влада не раз робила спроби відшукати і знищити роботу Сергія Юлійовича, проте «Спогади» все ж були опубліковані за кордоном.

Помер С. Ю. Вітте в ніч на 25 лютого 1915 Похований на цвинтарі Олександро-Невської лаври.

С. Вітте зробив блискучу кар'єру і досяг неймовірних результатів в галузі фінансів та управління, оцінюється сучасними дослідниками по-різному. Економічні та управлінські погляди С. Вітте завжди були предметом найгостріших суперечок. Оригінальність його економічного мислення сприяла спалаху пристрастей навколо його практичних управлінських кроків по перетворенню економічної системи Росії. З одного боку, С. Вітте був стійким прихильником монархічної форми правління, з іншого – невпинно думав про необхідність конституційних реформ в економіці. С. Вітте часто своїм близьким говорив, що «я не ліберал і не консерватор, я просто культурна людина. Я не можу заслати людину до Сибірі тільки за те, що він мислить не так, як мислю я, і не можу його позбавити громадянських прав тільки тому, що він молиться Богу не в тому храмі, в якому молюсь я...» [2, с. 3].

Концепція реалістичної, або національної економіки як стрижень в досягненні ефективності реформування економічної системи. С. Вітте, аналізуючи стан розвитку економічних шкіл в своїх ранніх роботах, ви-

ділив на той час три панівні школи: класичну, реалістичну або національну, а також соціалістичну. При цьому він віддавав явну перевагу реалістичній школі в економіці. На доказ своєї позиції щодо розвитку національної економіки він висловив п'ять основних аргументів, які доповнюють один одного:

Перше. Він вважав класичну школу «космополітичною», оскільки вона безпосередньо пов'язує людство і окремого індивіда, минаючи особливу економічну одиницю – націю. До того ж, ця школа надає своїм законам фізичний, або над суспільний характер. Вітте говорив, що між окремою людиною і людством існує ще особлива економічна одиниця – нація. Ця одиниця являє собою щось органічно ціле, пов'язане вірою, окремою територією, кров'ю, мовою, літературою і народною творчістю, звичаями, державними початками і установами, інстинктом самозбереження, прагненням до незалежності і прогресу. Одиниці ці не вигадані людською фантазією або капризом, а складені історично, самою природою і законами спільного життя. Вони складають необхідну умову загальнолюдського розвитку [6, с. 260-261]. Дана обставина передбачає, що економічний розвиток має свій національний відтінок, а будь-яка форма трансформації економічної системи повинна співвідноситися з національною господарською традицією.

Друге. У зв'язку з цим реалістична (національна) економіка інакше, ніж класична школа, трактує закони економічного розвитку, в тому числі закон попиту і пропозиції. Економісти реалістичної школи не зводять цей закон в ранг фізичного закону, а залишають за ним значення, яке він має в дійсності, тобто значення економічне. За С. Вітте закон не є наслідок світобудови, а існуючої організації людських суспільств.

Третє. Визнається можливість видозмін в проявах попиту і пропозиції по різних особливостях громадської організації.

Четверте. Реалістична (національна) школа в економіці визнає відносність організації народного господарства, яке має узгоджуватися з часом, місцем і всіма соціальними умовами даного суспільства. Розвиток ринкової системи господарювання не може бути ефективним без урахування особливостей господарської та управлінської діяльності, без урахування історії, культури, психології господарської поведінки нації.

П'яте. На відміну від теорії вартості класичної економічної школи як основи всіх її доктрин, реалістична школа висуває на перший план теорію продуктивних сил. В цьому випадку, всі витрати на освіту, на правосуддя і на оборону розглядаються як витрати продуктивні. Тому

стан продуктивних сил суспільства є головним елементом його позитивної трансформації. Не зважати на цей факт означає, що реформування економічної системи не може бути ефективним. Використання накопичених матеріальних цінностей суспільства проводиться з користю посилення продуктивних сил.

Дослідження національної економіки і процесу розвитку продуктивних сил С. Вітте зробив у книзі «Національна економія і Фрідріх Ліст», перше видання якої було зроблено в Києві в 1889 році. Друге видання цієї книги з новою назвою «З приводу націоналізму. Національна економія і Фрідріх Ліст» вийшло в 1912 році в м. Санкт-Петербург. Чому С. Вітте звернувся до цього дослідження Ф. Ліста. Перше видання книги С. Вітте було ще задовго до того часу, коли він став однією з ключових фігур влади Російської імперії. Як визначав пізніше сам С. Вітте, що «близько чверті століття тому я написав з приводу однієї газетної полеміки, брошуру: «Національна економія і Фрідріх Ліст», яка тоді ж і була видана. Незабаром після того доля привела мене до керма фінансової та економічної політики, а також до участі в політичному управлінні найбільшої Імперії. Думаю, що моя державна діяльність не суперечила думкам, які я висловив, коли стояв зовсім далеко від влади» [6, с. 259]. Розглянемо більш детально погляди С. Вітте з приводу дослідження Ф. Ліста в контексті історії та сучасних проблем розвитку національної економіки, а також приведемо деякі критичні зауваження щодо поглядів цих видатних історичних особистостей.

Фрідріх Ліст – один з перших і найбільш жорстких критиків класичної школи політичної економії. Він визначав Адама Сміта і його послідовників як «космополітичну школу» і стверджував, що загальна вільна торгівля була тим ідеалом, якого можна було б досягти тільки в дуже далекому майбутньому. В даний час, говорив він, кожна нація повинна забезпечувати розвиток своїх власних виробників за рахунок імпорتنних мит і навіть встановлення повних заборон. Тільки в результаті використання подібних засобів країни, подібні Німеччини, Росії та США, могли б сподіватися досягти промислової ефективності, яка дала б їм можливість конкурувати на рівних з Британією. Останнім часом Ф. Ліст величається не стільки як прихильник протекціонізму, скільки як захисник амбіцій країн, що розвиваються. Безсумнівно, він був одним з перших, хто визнав значення влади окремої країни в міжнародному поділі праці, і сьогоднішні захисники теорії залежності в економічному розвитку можуть з повною підставою вважати його своїм попередником. Проте, справжній зміст теорії економічного розвитку, запропонованої Ф. Ліс-

том, було дуже слабким: він приписував практично необмежені повноваження економічним діям уряду і ставив процвітання будь-якої країни практично в повну залежність від економічної політики держави. Мабуть, Ф. Ліст є однією з тих постатей минулого, які настільки часто рекламувалися і згадувалися у вторинних джерелах, що прочитання його власних робіт майже неминуче призводить до розчарування. Система поглядів Ф. Ліст може бути представлена наступним чином [6, с. 303]:

1. Країна значно бідніша капіталами і мануфактурами порівняно з іншою державою не може надати широкий спектр ввезення до себе його фабричних продуктів без того, щоб не стати його постійним дебітором, чи не поставити себе в залежність від його кредитних установ і щоб не впасти в постійні комерційні, мануфактурні і землеробські кризи.

2. Держава, що володіє сильними кредитними установами, може для користі своїх підприємств і на шкоду фабричного виробництва більш слабкої країни знижувати ціни своїх мануфактур на її ринках.

3. За допомогою такої операції слабша країна може споживати цінності в формі вивізних продуктів в розмірі більшому цінності вивезених товарів і недостачу вивезення поповнювати грошима.

4. Ринкові коливання грошей, від того що відбуваються, завжди виробляють самі згубні наслідки на економічне життя нації, і особливо там, де паперовий грошовий обіг забезпечується обмеженою кількістю дорогоцінних металів.

5. Ці коливання і кризи, від того що відбуваються, зазвичай не можуть бути передбачуваними, і тому солідна кредитна система не може існувати без рівноваги вивезення і ввезення.

6. І сказана рівновага встановлюється тим важче, ніж вільніше допускається конкуренція іноземних мануфактур з тубільними і чим більше обмежений вивіз сирих продуктів іноземними митними тарифами, і чим менше країна буде залежати від закордону в сенсі необхідності покупки іноземних виробів і продажу сировини, тим менше рівновагу це піддаватиметься коливань.

Іншими словами, позиція Ф. Ліста має на меті довести необхідність розробки механізмів протекціонізму для держав з слабкої економікою, значного посилення процесу державного регулювання внутрішньої та зовнішньої економічної політики, максимального сприяння розвитку переробної промисловості та системи підтримки вітчизняних виробників. Ці питання мають стратегічне значення для майбутнього соціально-економічного розвитку держави і підтримки національних особливостей цього розвитку.

На думку С. Вітте, в даний час дуже докладне знайомство з «Національною системою політичної економії» становить необхідність для будь-якого впливового державного і громадського діяча. Читання національної економії в наших вищих навчальних закладах, як прикладної частини політичної економії, могло б принести величезну користь. Ймовірно, тоді ми уникали б в майбутньому багатьох коливань і аберацій в економічних заходах.

Лист все своє життя переслідував, а почасти й здійснив економічне єднання Німеччини. Ідея національної єдності складає також основу його «Національної системи». Це завдання, яке було тільки намічене Листом, отримало своє здійснення завдяки тому, що Провидіння дало Німеччини іншу велику людину в особі князя Бісмарка [6, с. 266].

Таким чином, досліджуючи погляди Ф. Ліста на розвиток національної економії, С. Вітте визначає їх цінність для розвитку економіки Російської імперії і системи розповсюдження її впливу на інші країни світу. Визначимо головні напрямки розвитку даного процесу, на які звертає увагу С. Вітте, і спробуємо визначити їх історичну та практичну цінність для сучасного розвитку України. Визначимо головні позиції теорії Ф. Ліста, які були розглянуті С. Вітте.

Націоналізм і космополітизм політичної економії. Схиляючись перед багатьма думками Ф. Ліста, який був як би претечією Отто фон Бісмарка, С. Вітте вважав цих двох діячів істинними націоналістами. Однак новітні течії показують, що націоналізм може отримувати різноманітні форми і обсяг застосування в залежності від місця, часу і ступеня культури. Так, наприклад, Бісмарк, об'єднавши Німеччину і створивши Імперію з різким вираженням націоналізму і з міністерством, залежним лише від Імператора, не рахував це перешкодою до створення «національного» держави: конституційну помісну автономію, віротерпимість по відношенню підданих пануючого віросповідання, навіть не християн, рівноправність усіх громадян незалежно від віросповідання і походження, ставлення уряду до всіх громадян і їх між собою на підставі непорушних і однакових для всіх законів та інше. С. Вітте зазначає, що є «націоналізм здоровий, переконаний, сильний, а тому не похлилий, що прагне до охорони плодів історичного життя держави, здобутих кров'ю і потом народу, і досягає цієї мети; – і є націоналізм хворобливий, егоїстичний, який прагне, мабуть, до тієї ж мети, але як підкоряється більш пристрастям, ніж розуму, нерідко приводить до результатів протилежним. Перший націоналізм є вищий прояв любові і відданості державі, що становить батьківщину даного народу, – другий становить також прояв тих же почуттів, але збурений помстою, при-

страстями, а тому такий націоналізм іноді виражається в формах диких для ХХ століття. Я думаю, що перший тип більш бажаний для блага нашої Батьківщини» [6, с. 259].

Виклад теорії Лист починає з визначення предмета політичної економії. Засновники цієї науки Ф. Кене, А. Сміт і навіть Ж. Б. Сей мали на увазі все людство, а не націю. Вони створили не політичну, а космополітичну економію, що виходить із гіпотези, що нації всієї земної кулі становлять одне суспільство, яке живе в постійному світі, – а тому і пропонує застосовувати до всіх країн одну і ту ж незмінну доктрину. «Політична ж або національна економія повинна приймати ідею національності за точку відправлення і повчати, яким чином дана нація при цьому положенні всього світу і при готівки особливих умов, в яких вона знаходиться, може зберігати і покращувати своє економічне становище» [6, с. 286].

Творці класичної політичної економії, якщо не повністю, то переважно, в своїх логічних побудовах мали на увазі не націю, а людство. Вони створили науку, яку було б правильніше назвати не політичною (громадською), а космополітичною економією. Їх послідовники залишили поза увагою цю обставину, а тому почали проповідувати космополітичні економічні аксіоми, як непорушні закони для національного гуртожитку.

«Якби інтелектуальне життя цього століття не було під найсильнішим впливом космополітизму, то немає сумніву, що паралельно розвитку політичної економії отримала б розвиток прикладна частина цієї науки – національна економія. Але космополітична аберация не тільки не дала можливості придбати цієї прикладній науці права громадянства у всіх державах, але, крім того, встановила різномудство в життєвому розумінні принципів політекономії» [6, с. 261].

В сучасних умовах соціально-економічний розвиток має національний окрас. Це означає, що глобальна світова економіка розвивається під могутнім інтелектуальним впливом різних національностей і народів. Колективний міжнаціональний інтелект створює інноваційну економіку, яка розглядає в якості головного творця матеріальних цінностей інновацію, тобто нововведення системно доведеного до практичного використання і отримання прибутку. Завдання держави полягає в створенні та розвитку національного науково-технологічного потенціалу, який працює на свій народ і має інституційні можливості до вигідного міжнародного співробітництва. Інтелект і промисловість країни має бути мотивовано цікавим для іноземних партнерів. Необ-

хідно мати ресурсні механізми (менеджмент) ефективного національного розвитку стратегічно важливих напрямків соціально-економічного зростання суспільства і його плідну інтеграцію в міжнародний розподіл праці і виробництва.

Протекціонізм і свобода торгівлі. Поборники вільного обміну (фриредери) не допускають ніяких обмежень в міжнародних відносинах. Будь-яке таке обмеження вони називають посяганням на здоровий глузд, прогрес і навіть мораль. Їх противники протекціоністи, навпаки, хоча і не заперечують в принципі вільного обміну, але вони разом з Ф. Лістом переконані, що цей принцип не може бути застосований при справжньою стадії міжнародного гуртожитки; вони не заперечують філософії свободи, але вони стверджують, що для застосування її необхідно, щоб над усім людським світом царювала мудрість. «Обмеження – засіб, говорив Ф. Ліст, а свобода – мета. Проповідники свободи торгівлі безумовно неправі не тільки по відношенню сьогодення, але також і по відношенню коштів досягнення майбутнього, бо майбутня свобода міжнародних відносин може бути досягнута тільки за допомогою обмежень на користь тієї чи іншої нації в сьогоденні» [6, с. 268].

Важливо розуміти, що об'єктивність сучасних процесів глобалізації економіки потребує системної оцінки науково-технічної та промислової діяльності в національному і регіональному розрізі та визначення можливостей національної держави ефективно інтегруватися в систему міжнародної торгівлі, інноваційного виробництва та науково-технологічної взаємодії. Національні лідери повинні також розуміти, що втрата часу в цій діяльності приведе до втрати історичного моменту і можливості взагалі інтегруватися в цивілізований світовий порядок розвинутих країн. Інтеграційний механізм ефективно працює в умовах, коли інтегруються підприємства, галузі, регіони і країни, які знаходяться на однаковому рівні розвитку. В такому випадку є мотивація учасників щодо нових результатів діяльності. Необхідно мати національну стратегію розвитку економіки і суспільства з чітким визначенням пріоритетів і механізмів (менеджменту) для досягнення поставлених цілей.

Багатство нації. Політична економія займається дослідженням багатства. Багатством називають суму необхідних, корисних і приємних речей, що мають мінову цінність. Очевидно, що здатність створювати багатства набагато важливіше самого багатства, бо без цієї здатності багатство не тільки не може зростати, але воно неодмінно має знищуватися, тобто піти на задоволення людських потреб. У чому ж полягає здатність створювати багатство, тобто причина багатства? «Майже всі

економісти, починаючи з представників класичного і закінчуючи представниками вкрай соціалістичного спрямування – з Адама Сміта до Карла Маркса – кажуть, що причина багатства полягає у праці» [6, с. 288]. Без сумніву, багатство не може створюватися інакше, як за допомогою роботи тіла або розуму; але з цього не випливає, що однією працею можна зробити багатою окрему людину, або цілу націю. Ми бачимо, що в житті багатство людей здебільшого не перебуває в співвідношенні з їх працею. Історія вказує на приклади розорення країн, незважаючи на значну працю і економію їх громадян. Таким чином, положення економістів, що «праця становить причину багатства, а лінь - бідності, положення, яке, як зауважує Лист, було висловлено ще царем Соломоном, не пояснює, чому одні нації багатіють, а інші впадають в бідність. Багатство нації залежить від маси різноманітних причин і не тільки матеріального, а й духовного характеру. Воно залежить від національної могутності, від географічного положення, від політичних та цивільних установ, законів, релігії, моральності та інше. Майже всі економісти трактують про багатство і його причини з матеріалістичної точки зору» [6, с. 289]. Засновник політичної економії Адам Сміт під багатством розумів сукупність речових продуктів, а тому і причину багатства бачив тільки в праці матеріальній. Всяка розумова і художня праця визначалася ним як праця непродуктивна [5, с. 338-339]. Безглуздість такого становища, на яку Лист докладно вказує з особливим сарказмом, настільки очевидна, що навряд чи на ній варто зупинятися – відмічає С. Вітте. «Уже його найближчий послідовник Ж. Сей зауважив неможливість збереження в науці такої безглуздості, а тому включив в поняття про багатство і нематеріальну діяльність людини, але тільки як еквівалент її речових предметів. За його вченням, «причина багатства полягає як в матеріальній, так і в розумовій праці, але тільки в тій мірі, в якій розумова праця здатна творити цінності. Взагалі за вченням Адама Сміта і його найближчих послідовників політична економія є теорією цінності. Ідея цінності служить підставою всієї їхньої доктрини. Ф. Лист, на противагу теорії цінності, виставляє теорію продуктивних сил» [6, с. 289].

Можливо було б справедливо тут сказати, що головною цінністю сучасного суспільства є продуктивні сили цього суспільства, які формуються шляхом розвитку процесів капіталізації людських ресурсів в систему людського капіталу, інтелектуального капіталу, управлінського капіталу. Таким чином, Ф. Лист і С. Вітте є творцями цієї ідеї, а саме створити результативну інтелектуальну силу розвитку інноваційного суспільства.

Продуктивні сили суспільства. Використовується термінологія –інструментальні сили або матеріальний капітал країни. Ф. Ліст звертає увагу на те, що Адам Сміт і його найближчі послідовники надавали поняттю про капітал різне значення за обсягом. Звичайно під словом «капітал» вони розуміють не тільки матеріальні, але і інтелектуальні, а так само і соціальні засоби відтворення. Але іноді під цим словом вони мають на увазі лише матеріальні засоби відтворення, тобто то, що Ф. Ліст називає інструментальними силами. На цій невизначеності поняття про капітал Адам Сміт побудував проти протекціонізму таке заперечення, яке в тій чи іншій формі повторюється і донині багатьма його послідовниками.

Таким чином, будь-яка витрата на освіту, на правосуддя і на військо на думку деяких економістів ліберального спрямування, представляється витратою непродуктивною, тому що не тільки немає безпосереднього створення цінностей, але, навпаки, ці цінності знищуються. З точки зору Ліста ця нематеріальна праця є продуктивною, бо знищення цінностей проводиться на користь значного посилення продуктивних сил. Чим сильніший інтелект людей, чим вище їх професійна та інноваційна складова праці, тим більше зростає результативність продуктивних людських ресурсів суспільства. Система державної політики має бути направлена на системний розвиток людських ресурсів країни на протязі усього терміну їх продуктивного використання. Ж. Сей зазначає, що «закони не можуть створювати багатство. На що Ф. Ліст йому відповідає: звичайно, вони не можуть їх створювати, але вони створюють продуктивні сили, які набагато важливіші багатства або володіння міновими цінностями. Нація повинна робити жертви і переносити позбавлення в області матеріального багатства для придбання розумових і соціальних сил; вона повинна жертвувати вигодами в сьогоденні для того, щоб забезпечити собі вигоди в майбутньому» [6, с. 290].

Суспільство, майже завжди, готово потерпіти і почекати результатів соціально-економічних реформ держави, але тут важливо досягти суспільної угоди, яка визначає прозорість, принциповість, професіоналізм, критерії результативності влади під час реалізації необхідних реформ. Особливо важливими тут є показники соціокультурного розвитку суспільства, які мають довготривалий термін реалізації, але без них не буде і сталих економічних змін, які сформуєть інноваційний розвиток такої якості, що повернення буде неможливим.

Умови незалежності нації. Сучасний світ є багатомірним. Між націями існують величезні відмінності. Є могутні і економічно стабільні

країни, які досягли досконалості в моральному і матеріальному відношенні, існують і такі, що знаходяться у відносно варварському стані. Але тим не менше, всі нації, так само як і окремі люди, мають інстинкт самозбереження, а тому заради збереження незалежності готові на надзвичайні жертви. «Місія політичної економії, – каже Ф. Ліст, – полягає в економічному вихованні націй з метою приготування їх до вступу, в майбутньому, в загальну міжнародну асоціацію» [6, с. 298]. Що ж потрібно нації для того, щоб визнавати її положення нормальним? «Вона повинна перш за все займати достатній простір, забезпечувати себе різноманітними матеріальними джерелами багатства і відповідним простором для свого населення. У цьому полягають основні умови морального і матеріального розвитку нації та її політичної могутності. Нація з недостатньою територією і населенням, особливо, якщо населення це має неоднакову мову, не може розраховувати на значний розвиток літератури, наук і мистецтв. При малому протязі вона не може розвинути всі області праці і дати належне зростання поділу занять і асоціації продуктивних сил. Країна повинна мати вільний доступ в океани, бо в іншому випадку нація не може володіти національним флотом і мати всесвітнє політичне значення, щоб впливати на народи відсталого культури і мати засіб для міцної і незалежної міжнародної торгівлі. Територія країни повинна бути більш-менш окреслена морями, річками і горами. Але економічне значення нації ще не обумовлюється тільки цими елементами, тому що воно залежить також від релігії народу, його моральних начал, його державницьких ідей і всіх його індивідуальних особливостей [6, с. 298].

Зрозуміло, що позиція С. Вітте і його управлінські та економічні погляди, насамперед, стосувалися розвитку Російської імперії, яку він думав зберегти у форматі супердержави з її імперськими амбіціями і великодержавним шовінізмом. Така позиція не може бути нами підтримана, та навіть історія минула і сучасна показує низьку сучасну дієвість такої країни щодо інноваційного розвитку і глобальної конкурентоспроможності. Умови реальної незалежності нації не можуть з'явитися і активно розвиватися в системі національної розбіжності та політики сортності національностей і народів. Безумовно, що цей архаїчний підхід не має нічого спільного з розвитком сучасних націй, але людству необхідно іще його подолати, але вже на початку XXI століття. Людство має знайти і зберегти механізми національного розвитку, які б сприяли розвитку світового співтовариства і зробили культовими показниками цього розвитку – інноваційність і технологічну креативність науки, по-

слідовність і наукову визначеність освіти, практичну ефективність системи охорони здоров'я людей, сталий соціально-економічний розвиток в контексті окремої держави і всього світу.

Висновки та пропозиції. Видатний дослідний всесвіту Стівен Хокінг висловив думку, що «головний ворог знання – не невігластво, а ілюзія знання». Багато в чому ми маємо надію на реальність нашого знання, на досконалість наших дій, на визначеність технологічного прогресу, на професійні якості нашого керівництва (їх доброта, порядність, відповідальність, знання, культура, системність, здоровий патріотизм). Але велика помилка думати, що все це появиться само собою. Необхідно об'єднати всі наші зусилля і зробити так необхідні перші кроки назустріч один одному. Щодо висновків та рекомендацій зазначимо наступне:

1. Історія повторюється. Важливо її знати, щоб мати професійну і результативну оцінку свого майбутнього.

2. Досконалість нашого знання може бути підтверджена нашими результативними практичними діями.

3. Неполадки державної системи керівництва може виправити (або повністю змінити) тільки професійний менеджмент.

4. Наука повинна стати активним і системним учасником процесу розвитку і змін в суспільстві.

5. Сучасна освіта створює майбутнє професійне середовище. Наука, технології, інноваційні методики, якісний склад студентів і викладачів, результативний менеджмент університету – все це є фактори освіти XXI століття.

6. Економічна наука повинна зробити необхідний ривок, щоби бути попереду процесів розвитку суспільства, а не мати лише коментар минулого та сьогодення.

7. Сучасні люди, які мають високу професійну підготовку не думають на самоті. Вже сьогодні, а потім і в майбутньому поширюються процеси формування колективного професійного інтелекту. Результат і позитивний ефект приносять дії команди, особливо управлінської команди.

Дослідження виконано в межах НДР «Стратегічні орієнтири модернізації економіки України та її регіонів» (№ ДР 0114U001554).

Список використаної літератури

1. Величко А. М. Библейская философия права и власти / А. М. Величко, Т. Фетисов. – Москва : Вече, 2016. – 192 с.

2. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849-1911 гг. / С. Ю. Витте. – Москва : Мысль, 1991. – 708 с.
3. Даймонд Джаред Колапс. Почему одни общества приходят к процветанию, а другие – к гибели / Джаред Даймонд ; пер. с англ. – Москва : Издательство АСТ, 2016. – 768 с.
4. Экономическая теория / Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена ; Пер. с англ. ; Науч. Ред. чл.-корр. РАН В. С. Автономов. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 931 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. П. Клюкина. – Москва : Эксмо, 2016. – 1056 с.
6. Фадеев В. А. Национальная система политической экономии / В. А. Фадеев. – Москва : Изд. «Европа», 2005. – 378 с.
7. Фергюсон Ніл. Цивілізація. Як захід став успішним / Н. Фергюсон ; пер. з англ. В. Циба. – Київ : Наш формат, 2017. – 488 с.
8. Ха-Юн Чанг. Економіка. Інструкція з використання / Ха-Юн Чанг ; пер. з англ. Андрій Лапін. – Київ : Наш формат, 2016. – 400 с.
9. Шваб К. Четвертая промышленная революция / Клаус Шваб ; пер. с англ. – Москва : Издательство «Э», 2018. – 208 с.

Стаття надійшла 21.06.2018 р.

Э. А. Кузнецов,

доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой менеджмента и инноваций,
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
e-mail: edkuznietsov@gmail.com

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ С. Ю. ВИТТЕ НА ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются проблемы развития национальной экономики и условия формирования независимости наций. Рассматриваются основные проблемы теории Ф. Листа и их исследования С. Витте. Обращается внимание на важность развития производительных сил общества, системы базовых ценностей и умственного труда. Определяется миссия политической экономии, ее научное и интеллектуальное будущее для стабильного развития цивилизованного общества. Предлагаются направления социально-экономического развития украинского общества.

Ключевые слова: национальная экономика, экономические школы, классическая политическая экономия, реалистичная (национальная) школа экономики, национализм и космополитизм политической экономии, протекционизм и свобода торговли, богатство нации, производительные силы общества, независимость нации, механизм развития общества, экономические и управленческие рычаги развития.

E. A. Kuznietsov,

Doctor of economics, professor,

Head of the Department of management and innovations

of Odessa I. I. Mechnikov National University,

24/26, Frantsuzkiy av., Odessa, 65044, Ukraine

e-mail: edkuznietsov@gmail.com

**MANAGERIAL AND ECONOMIC VIEWS OF S. YU. VITTE
ON THE PRINCIPLES OF THE NATIONAL ECONOMY
FORMATION**

In the article the problems of the national economy development and the conditions of formation of nation's independence are viewed. The main issues of F. List theory and their research at the works of S. Vitte are considered. Attention is paid to the importance of the development of the societies' productive forces, system of basic values and headwork. Mission of the political economy and also its scientific and intellectual future, for the sustainable development of the civilized society are determined. The directions of the social and economic development of Ukrainian society are proposed.

Key words: national economy, economic schools, classic political economy, realistic (national) economic school, nationalism and cosmopolitanism of the political economy, protectionism and free trade, wealth of the nation, societies' productive forces, independence of the nation, societies' development mechanism, economic and managerial tools of development.

References

1. Velichko, A. M. & Fetisov, T. (2016). Bibleiskaia filosofia prava i vlasti [Bible philosophy of the law and authority]. Moskva : Veche. [in Russian].
2. Vitte, S. Yu. (1991). Izbrannye vospominaniia, 1849-1911 [Elected memories, 1849-1911]. Moskva : Mysl. [in Russian].
3. Daimond Dzharred Kolaps (2016). Pochemu odni obshchestva prikhodiat k protsvetaniiu, a drugie – k gibeli [Why some societies prosper, and other die?]. Moskva : Izdatelstvo AST. [in Russian].
4. Ituell, Dz., Milgeit, M. & Niumen, P. (2004). Ekonomicheskaiia teoriia [Economic theory]. Moskva : Infra-M. [in Russian].
5. Smit, A. (2016). Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Researches on the nature and reasons of the nations' prosperity]. Moskva : Eksmo. [in Russian].
6. Fadeev, V. A. (2005). Natsionalnaia sistema politicheskoi ekonomii [National system of the political economy]. Moskva : Izd. "Evropa". [in Russian].
7. Ferhiuson, N. Tsyvilizatsiia. (2017). Yak zakhid stav uspishnym [Civilization. How the West became successful?]. Kyiv : Nash format. [in Ukrainian].
8. Kha-Yun, Chanh. (2016). Ekonomika. Instruktsiia z vykorystaniia [Economy. Instruction manual]. Kyiv : Nash format. [in Ukrainian].
9. Shvab, K. (2018). Chetvertaia promyshkennaia revoliutsiia [Fourth industrial revolution]. Moskva : Izdatelstvo "E". [in Russian].